

Dergiabant

2024, 12(2): 364-378, doi: 10.33931/dergiabant.1496206

Mebramân Hayatı, Eserleri ve Bazı Gramer Görüşleri

Life, Works and Some Grammar Views of Mabraman

Selim TEKİN¹

Geliş Tarihi (Received): 05.06.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 06.09.2024

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2024

Öz: Arap gramer çalışmalarına doğuşundan günümüze kadar birçok dilci katılmış, çeşitli yorumlar ve te'lif ettikleri eserlerle Arap gramer çalışmalarının ilerlemesine katkıda bulunmuşlardır. Bu dilcilerden birisi de çalışmamızın konusu olan Mebramân'dır (ö. 326/937). Hicri dördüncü asırda Bağdat'ta yaşamış olan Mebramân önemli dilcilerden gramer dersleri almış, meşhur bazı dilcilere dersler vermiş, birçok gramer kitabı kaleme almıştır. Her ne kadar kitapları günümüze ulaşmamış olsa da birçok gramer kitaplarında onun bazı gramer görüşlerine yer verilmektedir. Bu çalışmanın amacı Mebramân'ın hayatı ve eserleri hakkında bilgi sunmak, gramer kitabında dağınık halde bulunan yorumlarını bir araya getirmektir. Çalışmada konunun özelliğine uygun olarak bilgi toplama ve analiz yöntemi kullanıldı. Sonuç olarak Mebramân'ın hayatı ve gramer yorumları ortaya konularak Arap gramer çalışmalarındaki yeri gösterilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Mebramân, Gramer Tarihi, Gramer Yorumları, Mebramân'ın Görüşleri.

&

Abstract: Many linguists have taken part in Arabic language studies since its birth and contributed to their development with their comments and works they have written. One of these linguists, the subject of our study, is Mabraman (d. 326/937). Living in Bagdad in Hijri fourth century, Mabraman took grammar lessons from prominent linguists, and taught some linguists grammar, and wrote many grammar books. Though his books have not reached today, many grammar books give place to some of his grammar views. The aim of this study is to provide information about Mabraman's life and works, and collect his comments scattered in grammar books. In the study, information collecting and analyzing methods compatible with the feature of the subject were used. Consequently, it was tried to show his place in Arabic Language grammar studies and put forth his life and grammar comments.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Mabraman, Grammar History, Grammar Comments, Views of Mabraman.

Atıf/Cite as: Tekin, Selim. "Mebramân Hayatı, Eserleri ve Bazı Gramer Görüşleri". *Dergiabant* 12/2 (Kasım 2024), 364-378. doi: 10.33931/dergiabant.1496206

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Selim Tekin, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, selim.tekin@dpu.edu.tr.

1. Giriş

Irak'ın Basra şehrinde başlayan Arap gramer çalışmaları yine Irak'ın Kûfe ve Bağdat şehirlerinde gelişip ilerleyerek devam etmiştir. Bu merkezlerde birçok dilci yetişmiş, dersler vermiş, Arapça öğrenimi ve öğretimi için birçok gramer kitabı te'lif etmiştir. Bu kitaplardan bazıları günümüze ulaşmış, bazıları da çeşitli nedenlerden dolayı ulaşmamıştır. Gramer çalışmalarına katılan ve te'lif ettiği kitapları günümüze ulaşmayan dilcilerden birisi de bu araştırmamızın konusu olan Mebramân'dır.

Hicri dördüncü asırda Bağdat'ta yaşamış olan Mebramân'ın te'lif ettiği kitaplar günümüze ulaşmamasına rağmen adı Arap grameri alanında yazılan birçok kitapta geçmekte ve gramer alanında ileri sürdüğü görüşlerine yer verilmektedir. Özellikle Ebû Saîd es-Sîrâfî (ö. 368/979) *Şerhu Kitâbı Sîbeveyhi* adlı kitabında hocası Mebramân'ın yazdığı *Şerhu Kitâbı Sîbeveyhi* kitabından çokça alıntılar yapar ve görüşlerine yer verir. Yine Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) *İrtîşâfu'd- Darab min Lisâni'l-Arab* ve *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fi Şerhi't-Teshîl* kitaplarında Mebramân'ın söz konusu şerhinden *Havâşî Mebramân* adıyla bahsederek gramer görüşlerini aktarır.

Bu çalışmada Mebramân'ın hayatı, eserleri, şahsiyeti hakkında bilgi edinmek ve gramer kitaplarında dağınık halde bulunan görüşlerini bir araya getirip toplamak ve sunmak hedeflendi. Mebramân'ın hayatı ve görüşleri üzerine ülkemizde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Ülkemiz dışında ise iki makale yazılmıştır. Bunlar;

* Hezâ' Sa'd el-Mürşid, "Mebramân Hayâtuhu ve Cuhûduhu'n-Nahviyye", *Kuveyt Üniversitesi, el-Mecelletu'l-Arabiyye li'l-Ulûmi'l-İnsâniyye*, 25/97 (2007).

Bu makalede yazar, Mebramân'ın güzel olmayan bazı ahlaki davranışlarını âlim şahsiyetiyle bağdaştırmaz ve eleştirir. Daha sonra onun gramer görüşlerini verir, bu görüşlere bazen katılır bazen de katılmaz ve bunu çeşitli delillerle ispatlamaya çalışır.

* Ahmed b. Atîk b. Râdî el-Harbî, "Mebramân en-Nahvî Hayâtuhu ve Ârâuhu'n-Nahviyye ve's-Sarfiyye", *Bâha Üniversitesi, Mecelletu'd-Dirâsâti'l-Arabiyye* 36/6 (2017).

Bu makale yukarıdaki makaleye yazılan bir reddiye gibidir. Yazar, Mebramân'ın ahlaki özelliklerinin eleştirilmesini doğru bulmaz. Bu özelliklerin birçok dilcide mevcut olduğunu, bunun ilmi şahsiyetten ayrı tutulması gerektiğini, makaleyi bu amaçla kaleme aldığını belirtir. Yine yazar, makalede Mebramân'ın bazı gramer görüşlerine yer verir fakat herhangi bir yorumda bulunmaz.

Mebramân'ın görüşlerine yer verilen gramer kitaplarında bu görüşlerin gerekçelerine yani Mebramân'ın neden böyle bir yorumda bulunduğuna değinilmemiş, sadece görüşleri aktarılmıştır. Yine Mebramân'ın gramer görüşlerinden bazıları kendisinden sonraki bazı dilciler tarafından çeşitli delillerle desteklenip tashih edilirken, bazı dilciler tarafından da yine çeşitli delillere dayanılarak reddedilmiştir. Bu çalışmada söz konusu iki makaleden farklı olarak Mebramân'ın farklı bir gramer yorumu ortaya koyarken neden böyle bir yorumda bulunduğu imkan ölçüsünde gösterilmeye çalışıldı. Mebramân'ın görüşlerine katılan ve bunları reddeden dilcilerin görüşleri ve dayandıkları deliller bir araya getirilerek tartışılan gramer meselesi aydınlatıldı.

Bahsi geçen iki makalede Mebramân'ın görüşleri başlıklandırılırken gramer konusu değil, bir şiir beytinde geçen bir kelimenin irabına göre veya tartışmada geçen bir cümleye göre başlık verilmiştir. Bu çalışmada bir şiir beytinde geçen bir kelimenin irabı konusundaki tartışmalara ve Mebramân'ın bu irab ile ilgili görüşüne yer verilmedi. Bir kelimenin irabı konusundaki farklı yorumların gramer konuları ile doğrudan bir ilişkisi olmadığı için Mebramân'ın gramer konuları ve meselelerine yönelik görüşlerine yer verildi. Tartışmalara başlık verilirken cümleler değil, gramer konuları göz önünde bulunduruldu.

Bu anlamda bu çalışmanın yukarıdaki iki makale ile ortak paydaları bulunsa da belirtilen yönlerden Arap gramer çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünüldü. Çalışma iki bölüme ayrıldı. Birinci bölümde Mebramân'ın hayatı ve eserleri, ikinci bölümde ise nahiv ve sarf görüşleri incelendi.

2. Mebramân Hayatı ve Eserleri

2.1. Mebramân'ın Hayatı

2.1.1. İsmi, Nesebi, Künyesi ve Lakabı

Asıl adı Muhammed b. Ali b. İsmail'dir. Künyesi Ebûbekr olup nisbeleri el-Ezemî, el-Askerî ve en-Nahvî'dir. el-Ezemî nisbesi Fars şehirlerinden olan Ahvâz ve Râmhürmüz arasında bulunan Ezem adlı yere nispetinden dolayı, el-Askerî nisbesini Ahvâz'a yakın bir şehir olan Asker Mukrem şehrine olan nispetinden dolayı, en-Nahvî nisbesini nahivci olmasından dolayı almıştır.²

Lakabı Mebramân olup bu lakap kendisine hocası Müberred (ö. 286/900) tarafından verilmiştir. (بَرَمَ – Bıktı, usandı) fiilinin if'âl babından (أَبْرَمَ-يُبرِمُ) – Bıktırdı, usandırdı³ (مُفْعَلَان) vezninde⁴ (مَبْرَمَان – Bıkıran, usandıran) bir lakaptır. Müberred'e çok soru sormasından ve sürekli yanında bulunmasından dolayı bu lakabı almıştır.⁵ Mebramân'ın hasımlarından olan İbn Lenkek el-Basrî (ö. 360/970) bir şiirinde onu lakabını anarak şu şekilde hicveder:

صَدَاغٌ مِنْ كَلَامِكَ يَعْزِينَا وَمَا فِيهِ لِمُسْتَمِعٍ بَيَانُ
مُكَابَرَةٌ وَمُخْرِقَةٌ وَهَيْتُ لَقَدْ أَبْرَمْتَنَا يَا مَبْرَمَانُ⁶

“Ey Mebramân! İçinde kibir, kusur, yalan olan ve dinleyen için herhangi bir anlam ifade etmeyen konuşmandan başımızı bir ağrı tuttu, bizi bıktırdın.”

2.1.2. Doğumu, Yetişmesi ve Vefatı

Hicri üçüncü asırda doğan Mebramân'ın doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemektedir. Doğum yeri olarak Hûzistan bölgesinden olan Râmhürmüz şehrinde doğmuştur. İlk eğitimini Asker Mukrem şehrinde aldı, Bağdat'a geldi ve birçok meşhur nahivciden dersler aldı. Bağdat'a yerleşip gramer dersleri vererek birçok öğrenci yetiştirdi.⁷

Bağdat'ta vefat eden Mebramân'ın vefat tarihi hakkında kaynaklarda üç farklı tarih zikredilmektedir: 326/937, 327/938 ve 345/956 tarihleri. Fakat 345 tarihi sadece Suyûtî ve Yâkut el-Hamevî tarafından verilmiş, diğer biyografi yazarlarının çoğu diğer iki tarihi vermiştir ki büyük ihtimalle bu iki tarihten birinde vefat etmiştir.⁸

² Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l- Meârif, 1952), 114; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 6/2572-2574; Ebû'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1982), 3/189; Salâhuddin Halil b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Nebil Ebû Amse vd. (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1998), 4/81; Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Abdulkadir el-Arnâvût-Mahmut el-Arnâvût (Beyrut: Dâru İbni Kesir, 1986), 4/142; Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fi tabakâtü'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 1/175-177; Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 6/273.

³ Mecduddîn Muhammed b. Yakub el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, ed. Muhammed Naîm el-Araksûsî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005), 1078.

⁴ Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Mısır: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.), 2/61.

⁵ es-Safedî, *el-Vâfi*, 4/81.

⁶ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2573.

⁷ el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/189.

⁸ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2574; el-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/189; es-Safedî, *el-Vâfi*, 4/81; es-Suyûtî, *Buğye*, 1/176; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 4/142.

2.1.3. Hocaları

Bağdat'a gelip yerleşen Mebramân birçok hocadan ders aldı. Kaynaklarda Mebramân'ın hocaları arasında şu iki meşhur nahivci zikredilmektedir: Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/900), Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923).⁹

2.1.4. Öğrencileri

Kendisinden ilim alınması konusunda Mebramân oldukça cimri idi ve Sibeveyhi'nin *el-Kitâb'*ını yüz dinar karşılığında ders veriyordu.¹⁰ Bu olumsuz duruma rağmen gramer konularına ve meselelerine olan aşinalığından dolayı ondan birçok öğrenci ders aldı. Kaynaklarda Mebramân'ın öğrencileri olarak şu isimlere yer verilmektedir: Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî (ö. 368/979), Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî (ö. 377/987), Mutezile kelamcısı Ebû Hâşim Abdüsselâm b. Muhammed b. Abdilvehhâb el-Cübbâî (ö. 321/933).¹¹

2.1.5. İlmi Şahsiyeti ve Ahlakı

Yakut el-Hamevî Mebramân hakkında nahiv ilminde imam olduğunu,¹² Safedî Ahvaz'ın imamı olduğunu¹³ zikreder. Kaynaklarda Mebramân'ın bu ilmi üstün şahsiyetinin yanında bazı güzel olmayan ahlaki özelliklerinden de bahsedilir. Örneğin; bazen Mebramân yürümek için bir hamalın sepetine biner ve hamalın üzerine bevl ederdi. Hamal kızıp bağıracağı zaman farz etki bir koyun kellesi taşıyorsun derdi. Yine Mebramân çoğu zaman yanında hurma taşırdı. Hurmaları yedikten sonra çekirdeklerini öğrencilerin kafasına atardı.¹⁴

Bir gün Ebû Hâşim el-Cubbâî (ö. 321/933) *el-Kitâb'*ı okumak için Mebramân'ın yanına geldi. Mebramân biliyorsun ders ücretli dedi. Cubbâî evet biliyorum fakat bana zaman tanumanızı istiyorum. Bu elimdeki küçük sandukayı yanınıza emanet olarak bırakacağım. Bağdat'tan bana gelecek olan bir mal var. O mal gelince ücretinizi verir sandukamı teslim alırım. Eğer malım gelmez ücretinizi vermezsem sanduka sizin olur dedi. Mebramân kilitli sandukanın ağır olduğunu görünce içindekinin para olduğunu zannederek tamam dedi ve *el-Kitâb'*ı ders olarak verdi. *el-Kitâb* bitince ücretimi ver dedi. Cubbâî tamam, hizmetlini benimle gönder ona ücretini verip göndereyim dedi. Mebramân hizmetlisini onunla gönderdi. Cubbâî evine gelince bir kâğıt parçası aldı ve şunları yazarak hizmetliden Mebramân'a teslim etmesini istedi. "Gelecek olan malım gecikti ve yolculuktan bitkin düştüm. Yanınızdaki sandukayı istediğiniz gibi kullanabilirsiniz, helal ediyorum. Bu yazıyı kendim yazdım ve yazım buna şahit olsun." Cubbâî hemen Basra'ya oradan Bağdat'a gitti. Yazı Mebramân'a ulaşınca sandukayı istedi ve açtırdı. Sandukanın içinden taş çıktı. Bunun üzerine Mebramân, Cubbâî bizi aldattı, Allah onu yaşatmasın, kimsenin şimdiye kadar yapmadığı bir şekilde bizi kandırdı dedi.¹⁵

2.2. Eserleri

Kaynaklarda Mebramân'a ait birçok eser zikredilmektedir fakat bunlardan herhangi biri günümüze ulaşmamıştır. Bu eserler şunlardır:

⁹ el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/189; es-Suyûtî, *Buğye*, 1/175.

¹⁰ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2573.

¹¹ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2572; el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/189.

¹² el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2572.

¹³ es-Safedî, *el-Vâfi*, 4/81.

¹⁴ el-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 3/189; es-Safedî, *el-Vâfi*, 4/81.

¹⁵ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2573-2574; es-Suyûtî, *Buğye*, 1/175-176.

Şerhu Kitâb-ı Sîbeveyh: Mebramân'ın kaleme aldığı en önemli kitaplarından biridir. Ebû Saîd es-Sîrâfî *el-Kitâb*'a yazmış olduğu şerhte bu kitaptan oldukça alıntılar yapar. Ebû Hayyân el-Endelüsî de bu kitaba *Havâşî Mebramân* adını verir ve çeşitli konularda onun gramer görüşlerine yer verir.¹⁶

Kitâbu'n-Nahvi'l-mecmu' ale'l-ilel: Bu kitap bazı kaynaklarda Kitâbu'l-mecmu' ale'l-ilel veya Kitâbu ileli'n-nahv adıyla geçmektedir.¹⁷

Şerhu Şevâhidi Kitâb-ı Sîbeveyh: Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında geçen şiir beyitlerini açıklamak için yazılmıştır.¹⁸

Şerhu Kitâbi'l-Evsat: Ahfeş'in Kitâbu'l-Evsat'ı üzerine yazılmış bir şerhtir.¹⁹

et-Telkîn fi'n-nahv²⁰

Kitâbu'l-Mucârî²¹

el-Emâlî²²

Kitâbu'l-Uyûn²³

Kitâbu Sıfatı şükri'l-munim²⁴

3. Mebramân'ın Gramer Görüşleri

Mebramân hem nahiv hem de sarf ilmindeki bazı konu ve meselelere dair tahsil ettiği birikimle çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Bu görüşlerinde kendinden önceki dilciler gibi bazen bir görüşe uymuş veya reddetmiş bazen de özgün görüşlerde bulunmuştur. Onun bu görüşlerine katılan dilciler olduğu gibi reddedenler de olmuştur. Bu bölümde önce Mebramân'ın nahiv görüşlerine sonra sarf görüşlerine yer verilecektir, bu görüşler verilirken diğer dilcilerin tartışmalarla ilgili yorumlarına da değinilecektir.

3.1. Nahiv Görüşleri

3.1.1. (إِذَا) Harfinin Başında Bulunan (ف) Harfi

Arapçada (إِذَا) harfi iki anlamda kullanılır. Birincisi bazen gelecek zaman ifade eden şart anlamında kullanılır. Bu durumda kendisinden sonra şart ve cevap fiilleri gelir fakat bu fiilleri cezmler etmez. "فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ" Kuran okuyacağın zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın." ²⁵ ayetinde görüldüğü gibi (إِذَا) harfi şart anlamındadır. İkincisi mufâcee (Bir olayın veya durumun aniden, birdenbire meydana gelmesi) anlamında kullanılır. (حَرَجْتُ فَإِذَا الْأَسَدُ بِالْبَابِ) – Çıktım, aniden ne göreyim aslan kapıda!) örneğinde görüldüğü gibi (إِذَا) harfi mufâcee anlamında kullanılmıştır.²⁶

¹⁶ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2574; es-Suyûtî, *Buğye*, 1/177.

¹⁷ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2574.

¹⁸ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2574; es-Suyûtî, *Buğye*, 1/177.

¹⁹ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2574; es-Safedî, *el-Vâfi*, 4/81.

²⁰ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2574; es-Safedî, *el-Vâfi*, 4/81; es-Suyûtî, *Buğye*, 1/177.

²¹ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2574; es-Safedî, *el-Vâfi*, 4/81; es-Suyûtî, *Buğye*, 1/177.

²² el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2574; es-Suyûtî, *Buğye*, 1/177.

²³ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2574; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/273.

²⁴ el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2574; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/273.

²⁵ Nahl 16/98.

²⁶ Cemâluddîn İbn Hişâm el-Ensârî İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*, thk. Mâzin el-Mübârek-Muhammed Ali Hamdullah (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 120-127.

Mufâcee anlamı ifade eden (إِذَا) harfinin başında bulunan (فَ) harfinin hangi çeşit olduğu konusunda nahivciler ihtilâf etmiştir. Mâzenî'ye (ö. 249/863) göre (فَ) harfi burada zâid yani fazladır. Zeccâc'a (ö. 311/923) göre ise cevap fiilinin üzerine dâhil olan cevap harfidir. Mebramân'a göre ise atf harfidir.²⁷ İbn Cinnî (ö. 392/1002) bu tartışmada Mâzenî'ye katılarak (فَ) harfinin zâid olduğunu iddia eder. Zira (فَإِذَا الْأَسَدُ بِالْبَابِ) cümlesi şart cümlesi olup (حَرَجْتُ) şart fiilinin cevabında (إِذَا) harfi gelmiş ve (فَ) harfi de bunu tekit etmiştir. Ona göre burada (فَ) harfinin hazfinin caiz olmaması zâid olamayacağını göstermez. Çünkü nice zâid harfler vardır cümleye lazımdır yani hafzedilmez, (إِفْعَلُهُ آتْرًا مَا) – Onu tercih ettiğin herhangi bir şekilde yap.) örneğinde olduğu gibi. Zeccâc'ın görüşü ise şu gerekçe ile reddedilmiştir. Şart cümlesinde bazen (إِذَا) harfi (فَ) harfi gibi şart fiilini cevap fiiline bağlayan râbıt yani bağlaç olur; burada da aynı durum söz konusudur bu durumda rabt için (فَ) harfine gerek yoktur.²⁸

Mebramân'ın bu gramer meselesinde görüşünü reddedenler olduğu gibi ona katılanlar da olmuştur. Reddedenlere göre eğer (فَإِذَا الْأَسَدُ بِالْبَابِ) cümlesinde (فَ) harfi atf için olursa bu durumda isim cümlesi (فَإِذَا الْأَسَدُ بِالْبَابِ) fiil cümlesinin üzerine (حَرَجْتُ) atfedilmiş olur ki bu doğru değildir. Şayet (فَإِذَا الْأَسَدُ بِالْبَابِ) cümlesinde atfın caiz olması (فَإِذَا الْأَسَدُ بِالْبَابِ) cümlesinde de bunun caiz olmasını gerektirir şeklinde bir itiraz olursa buna şöyle cevap verilir: (و) harfi ile caiz olan bazı şeyler diğer atf harflerinde caiz değildir. Görüldüğü gibi (فَ) harfi ile olan atfta birinci cümle ikincisine müteallıktır, (و) harfi ile olan cümlede ise böyle bir durum söz konusu değildir.²⁹

Şelevbîn (ö. 645/1247) bu tartışmada Mebramân'ın görüşünü doğru bulur. Ona göre (فَإِذَا الْأَسَدُ بِالْبَابِ) cümlesinde (فَ) harfi ile atfın caiz olmamasının nedeni (فَ) harfinden dolayı değil, ikinci cümlelerin birinci cümleye tabi olmamasından kaynaklanmaktadır. (فَإِذَا الْأَسَدُ بِالْبَابِ) cümlesinde ise ikinci cümle birinci cümleye tabidir, dolayısıyla atf caizdir. Ebû Hayyân el-Endelüsî ise Şelevbîn'in görüşünü ve gerekçesini doğru bulur ve buradaki (فَ) harfinin kesin olarak atf harfi olduğunu belirtir. Çünkü bazen (إِذَا) harfinden önce (فَ) harfi dışındaki diğer atf harfleri de gelir. Örneğin “ وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ إِذَا أَنْتُمْ بَشَرٌ تَنْتَشِرُونَ Sizi topraktan yaratması, O'nun varlığının delillerindendir. Sonra bir de gördünüz ki siz beşer olmuş (çoğalıp) yayılıyorsunuz.”³⁰ ayetinde mufâcee anlamında olan (إِذَا) harfinden önce atf harfi olan (ثُمَّ) gelmiştir.³¹

3.1.2. (لَعَلَّ) Harfinin Haberinin Mâzi Fiil Olması

(لَعَلَّ) ve kardeşlerinden biri olan (لَعَلَّ) harfi benzerleri gibi isim cümlesinin başına gelip mübtedayı nasb ederek ismi, haberi ref ederek haberi kılar. İrab olarak isim cümlesini bu şekilde değiştirirken anlam

²⁷ Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-Endelüsî Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab*, thk. Recep Osman Muhammed (Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1998), 3/1413; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 2/183.

²⁸ Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-Endelüsî Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve't-tekmîl fi Şerhi Kitâbi't-teshîl*, thk. Hasan Hindâvî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2000), 7/325-326.

²⁹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 7/326.

³⁰ er-Rum 30/20.

³¹ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 7/326-327.

olarak ise cümleye ‘terecî’ anlamı katar.³² Gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olan durumları dilemeye, ummaya, beklemeye Arapçada ‘terecî’ denir. Örneğin; (لَعَلَّ زَيْدًا مُعَلِّمٌ – Umulur ki Zeyd öğretmen olur.) cümlesinde (لَعَلَّ) harfi cümleyi irab olarak değiştirmiş ve cümleye ‘terecî’ anlamı katmıştır.

Nahivciler (لَعَلَّ) harfinin haberinin mâzi, muzâri veya isim olması gerektiği şeklinde herhangi bir görüş ileri sürmemişlerdir. Örneğin (لَعَلَّ) harfinin haberi (لَعَلَّ زَيْدًا قَامَ ، يَفُومُ ، قَائِمٌ) şekillerinde olabilir. Mebramân’a göre (لَعَلَّ) harfinin haberi (لَعَلَّ زَيْدًا قَامَ – Umulur ki Zeyd kalktı.) şeklinde mazi fiil olamaz.³³ Gramer kitaplarında Mebramân’ın bu görüşüne yer verilirken bu görüşünün nedenine yani illetine değinilmemiştir. Kanaatimizce Mebramân’ın böyle bir görüş ileri sürmesi (لَعَلَّ زَيْدًا قَامَ) cümlesinde iki zıt zamanın bir arada bulunmasının imkânsız olmasından kaynaklanmış olabilir. Zira (لَعَلَّ) harfi anlam olarak umut ve beklenti ifade etmekte olup, bu anlamda gelecek zamanda meydana geldiği için (لَعَلَّ)’nin haberinin mazi olması durumunda iki zıt zaman bir araya gelmiş olur ki bu da imkânsızdır.

Mebramân’ın bu görüşüne Ebû Hayyân el-Endelüsî katılmaz, (لَعَلَّ) harfinin haberinin mazi fiil olabileceğini belirtir. Ona göre birine (صَفَحْتُ عَنْ فُلَانٍ – Falanı affettim) dediğin zaman cevap olarak sana (لَعَلَّهُ خَدَمَكَ – Belki sana hizmet etmiştir) denir, (لَعَلَّهُ يَخْدُمُكَ) şeklinde muzâri fiille denilmesi hoş olmaz. Yine sana gelen bir habere (لَعَلِّي سَمِعْتُ هَذَا) – Sanki bunu duymuştum) dersin, yani (لَعَلَّ)’nin haberini mazi fiil şeklinde söylersin.³⁴

Mebramân’ın görüşüne katılmayan bir diğer nahivci İbn Hişâm’dır. Ona göre şu hadis-i şerif (لَعَلَّ)’nin haberinin mazi fiil gelebileceğine delildir: (وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللَّهُ أَطَّلَعَ عَلَى أَهْلِ بَدْرِ فَقَالَ: اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ عَفَرْتُ لَكُمْ) – Nerden bileceksin? Belki Allah Teâlâ Bedir ehlinin durumuna muttali olmuş ve dilediğinizi yapın sizi affettim demiştir.)³⁵ Yine şu şiir beytinde de aynı durum söz konusudur:

وَبُدِّلْتُ قَرَحًا دَامِيًا بَعْدَ صِحَّةٍ   لَعَلَّ مَنَايَا نَحْوَلْنَ أَبْوَسًا

“Sağlık ve afiyetten sonra (zaman) bana kanayan bir yara verdi. (Kim bilir?) Belki de kaderimiz sıkıntılara dönüştü.” Şiir beytinde (لَعَلَّ)’nin haberi mazi fiil (نَحْوَلْنَ) olarak gelmiştir.³⁶

Nahivcilerin (لَعَلَّ) harfinin haberinin mazi fiil olarak gelemeyeceği şeklinde bir görüşte bulunmamalarının nedeni de kanaatimizce yine şöyle açıklanabilir: Arapçada harfler diğer dillerde olmayacak kadar büyük öneme ve kullanım alanına sahiptir. (لَعَلَّ زَيْدًا قَامَ) cümlesinde (لَعَلَّ) harfi anlam olarak gelecek zamanı ifade etmektedir ve haberi olan mazi fiili de bu zamana çevirmektedir. Bu şekilde fiillerin zamanını değiştirme özelliği birçok harfte mevcuttur. Örneğin; (إِنْ تَأْتِي أَكْرَمَكَ) – Bana gelirsen sana ikram ederim.) cümlesi (إِنْ أَتَيْتَنِي أَكْرَمْتُكَ) şeklinde mazi fiil olarak ta söylenebilir ve zaman yine gelecek

³² Cemâluddîn İbn Hişâm el-Ensârî İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve bellî's-sadâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kahire: Kahire, 1963), 149.

³³ es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, 1/492.

³⁴ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 5/23.

³⁵ Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, el-Câmiu's-sahîh, thk. Ahmed b. Rifat b. Osman Hilmî el-Karâhisârî vd. (Türkiye: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1334/1915), "Min Fedâili Ehli Bedr", 161.

³⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 380.

zamandır. Yine “إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ”³⁷ ayetinde (إِذَا) harfi mazi fiil olan (جاء) fiilinin zamanını muzâriye çevirmektedir ve ayet Allah’ın zaferi ve yardımı geleceği zaman anlamındadır.

3.1.3. Cins İsmi Olumsuz Kılan (لَا) Harfinin Hazfi

(لَا) harfinin Arapçadaki görevlerinden biri de (لَا) ve benzerleri gibi isim cümlesinin başına gelerek mübtedayı nasb, haberi ref etmesidir. (لَا) harfinin bu görevi yapabilmesi için cins ismin başına gelmesi ve isminin muzâf veya şibh-i muzâf olmaması gerekir. Lâ nâfiye li’l-cins olarak isimlendirilen bu harf, önüne geldiği cins ismi mutlak zamanda olumsuz kılar. Örneğin; (لَا رَجُلٌ أَفْضَلُ مِنْكَ) – Senden daha üstün hiç kimse yoktur.) cümlesinde anlam olarak cümleye hiç kimse anlamını katmıştır.³⁸

(لَا) harfinin ismi ve haberi bazen çok kullanıldığından dolayı hazfedilir. Örneğin; (لَا كَرِيْدٌ) cümlesinde (لَا) harfinin ismi hazfedilmiş olup cümlenin takdiri şöyledir: (لَا أَحَدٌ كَرِيْدٌ) – Zeyd gibi hiç kimse yoktur). Yine (لَا بَأْسَ) cümlesinde (لَا) harfinin haberi hazfedilmiş olup cümlenin takdiri şöyledir: (لَا بَأْسَ) – Sıkıntı değil, sorun yok.³⁹ Mebramân’a göre (لَا) harfinin kendisinin hazfi de caizdir. Örneğin; (لَا غَلِيْبٌ) – Gitmen gerekir.) cümlesinde (لَا) harfi hazfedilebilir ve cümle (بَدَّ أَتَكَ دَاهِبٌ) şeklinde de söylenebilir. Zira (بَدَّ) bu cümlede (مُوسِعٌ) yani mümkün, olabilir anlamındadır. (بَدَّ أَتَكَ دَاهِبٌ) demek ‘Gitmen mümkündür, gideceksin’ demektir ve (لَا بَدَّ أَتَكَ دَاهِبٌ) – Mümkün değil gideceksin) cümlesi ile eş anlamlıdır.⁴⁰

3.1.4. Munkatı’-Müferrağ İstisna

Arapçada istisna muttasıl ve munkatı’ olmak üzere ikiye ayrılır. Müstesnâ, müstesnâ minhu’nun bir ferdi ise yani ona dâhil ise bu istisnaya mutttasıl istisna denir, (جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلَّا زَيْدًا) – Zeyd hariç kavim bana geldi.) örneğinde olduğu gibi. Müstesnâ, müstesnâ minhu’nun bir ferdi değilse bu istisnaya munkatı’ istisna denir. Bu istisnada (إِلَّا) harfi istisna anlamında değil, (لَكِنَّ) anlamındadır. (مَا جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلَّا حِمَارًا) – Kavim bana gelmedi fakat bir eşek geldi.) örneğinde olduğu gibi. Muttasıl ve munkatı’ istisna aynı zamanda müferrağ istisna da olabilir. Müferrağ istisna, olumsuz bir cümlede müstesnâ minhu’un hazfedildiği, (إِلَّا)’dan önceki âmilin (إِلَّا)’dan sonraki kelimeye amel ettiği yani (إِلَّا)’nın amel etmediği bir istisna çeşididir. Örneğin; (مَا رَأَيْتُ إِلَّا زَيْدًا) – Zeyd hariç kimseyi görmedim, sadece Zeydi gördüm.) cümlesi olumsuz bir cümle olup müstesnâ minhu hazfedilmiştir ki (أَحَدًا) lafzıdır. (زَيْدًا) kelimesini nasb eden âmil ise (إِلَّا) değil, kendinden önceki (رَأَيْتُ) fiilidir ve (زَيْدًا) mefulü bih’tir.⁴¹

Munkatı’ bir istisna bazen aynı zamanda müferrağ olur, bazen de olmaz. Örneğin; (مَا فِي الدَّارِ أَحَدٌ إِلَّا حِمَارٌ) – Evde kimse yok fakat bir eşek var.) cümlesi munkatı’ bir istisna olup müstesnâ minhu zikredildiği için

³⁷ Nasr 110/1.

³⁸ Muhammed b. Abdurrahim b. Muhammed el-Umerî el-Meylânî, *Şerhu’l-Muğni fi’n-nahv* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts), 18.

³⁹ Ebu Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sibeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abduselam Harun (Kahire: Mektebetu’l-Hancı, 1988), 1/2/294-295.

⁴⁰ es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, 1/522; Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 3/1315.

⁴¹ el-Meylânî, *Şerhu’l-Muğni*, 26-28; Sadullah el-Berde’î, *Hadâiku’d-dekâik* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts), 134-138.

müferrağ değildir. Bu istisnada Hicazlılar (حَمَازًا) şeklinde nasbı vacip görürken Temîmliler örnekte geçtiği gibi müstesnâ minhu'dan bedeli de caiz görmüşlerdir. Arapların şu sözlerinde ise istisna munkatı' ve müferrağdır, zira müstesnâ minhu hazfedilmiştir. (مَا زَادَ إِلَّا مَا نَقَصَ ، مَا نَفَعَ إِلَّا مَا ضَرَّ) – Artmadı fakat eksildi, fayda vermedi fakat zarar verdi.) Bu istisnada ise bütün Araplar nasbı vacip görmüşlerdir.⁴²

Arapların bahsi geçen bu sözlerinde (إِلَّا)'dan sonra gelen (مَا) harfi konusunda nahivciler ihtilâf etmiştir. Sibeveyhi'ye (ö. 180/796) göre master harfi olup kendinden sonraki fiille beraber meful durumundadır, cümlenin takdiri şöyledir: (مَا زَادَ إِلَّا النَّقْصَ ، مَا نَفَعَ إِلَّا الضَّرَّ).⁴³ İbn Tarâve'ye (ö. 528/1134) göre ise Sibeveyhi'nin dediği gibi master harfi değil, zâiddir yani fazladır. Çünkü master olması durumunda cümlenin anlamı şöyle olmaktadır: (مَا زَادَ إِلَّا النَّقْصَ ، مَا نَفَعَ إِلَّا الضَّرَّ) – Eksiklik arttı, zarar fayda verdi.) Bu anlam ise batıldır. İbn Tarâve'nin görüşü şu gerekçe ile reddedilmiştir: Sibeveyhi bu cümlede istisnayı muttasıl değil, munkatı' olarak ele almıştır ki munkatı' istisnada (إِلَّا)'dan sonrası öncesine dâhil değildir. Sibeveyhi'ye göre cümlenin anlamı şöyledir: Artmadı fakat eksilme meydana geldi, fayda vermedi fakat zarar meydana geldi. Şelevbîn'e göre ise buradaki (مَا) harfinin kendisi bizzat mefuldür ve cümlenin takdiri şöyledir: (مَا زَادَ شَيْئًا إِلَّا النَّقْصَانَ ، مَا نَفَعَ شَيْئًا إِلَّا الضَّرَرَ). Şelevbîn'in bu görüşü de şu gerekçe ile reddedilmiştir: Burada istisna muttasıl değil, munkatı' olarak düşünülmelidir yoksa anlam şöyle olmaktadır: Eksiklik arttı, zarar fayda verdi. Bu anlam mantıksal olarak doğru değildir, zira eksiklik artmaz, zarar fayda vermez.⁴⁴

Mebramân ve ona bu görüşünde uyan öğrencisi Ebû Saîd es-Sîrâfî'ye göre (مَا) harfi kendisinden sonra gelen fiille beraber master tevilinde mübtedadır, haberi mahzuftur, cümlenin takdiri şöyledir: (مَا زَادَ النَّهْرُ) (لَكِنَّ التَّقْصَانَ أَمْرُهُ ، مَا نَفَعَ زَيْدٌ لَكِنَّ الضَّرَرَ شَأْنُهُ).⁴⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî bu görüşe katılmaz ve hatalı bulur. Zira bu durumda (مَا فِي الدَّارِ أَحَدٌ إِلَّا جَمَازٌ) cümlesinde Hicazlılar da (جَمَازٌ) kelimesini mübteda yapıp merfu söylerlerdi fakat yukarıda değinildiği gibi Hicazlılar munkatı' istisnanın tümünü müferrağ olsun olmasın mansûb söylerler.⁴⁶

3.1.5. (عِنْدَ) ve (لَدَى) Zarfları Arasındaki Fark

Nahivcilere göre (عِنْدَ) ve (لَدَى) 'yanında' anlamında eş anlamlı iki zarf olup bazen birbirlerinin yerine kullanılabilirler. Örneğin; şu ayet-i kerimede (لَدَى) zarfı (عِنْدَ) anlamındadır:⁴⁷

وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُؤْتُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْتُبُ مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ

"Meryem'i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kura için) atarlarken sen yanlarında değildin. (Bu konuda) tartışırken de yanlarında değildin."⁴⁸

⁴² Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 8/224.

⁴³ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 2/326.

⁴⁴ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 8/225.

⁴⁵ Ebû Saîd el-Hasan b. Abdullah b. el-Merzubânî es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, thk. Ahmed Hasan Mehdelî-Ali Seyyid Ali (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008), 3/72.

⁴⁶ Ebû Hayyân, *et-Tezyîl*, 8/225.

⁴⁷ İbn Hişâm, *Muğni'l-Jebb*, 206.

⁴⁸ Âli İmrân 3/40.

Mebramân'a göre her iki zarf anlam bakımından aynı olsa da kullanım olarak birbirinden farklıdır. (عِنْدَ) zarfı hem âyân yani somut varlıklar için hem de meânî yani soyut anlamlar için kullanılır. (لَدَى) zarfı ise sadece somut varlıklar için kullanılır. Örneğin; (عِنْدِي زَيْدٌ - Yanımda Zeyd var) cümlesinde Zeyd somut bir varlık olduğu için burada (لَدَى) zarfı da kullanılabilir ve (لَدَى زَيْدٌ - Yanımda Zeyd var) denebilir. (عِنْدِي هَذَا الْقَوْلُ صَوَابٌ - Bana göre bu söz doğrudur) cümlesinde ise (صَوَابٌ - Doğru) kelimesi soyut olduğu için (لَدَى هَذَا الْقَوْلُ صَوَابٌ) söylenemez.⁴⁹

3.1.6. (بِضْع) Kelimesinin Anlamı

Türkçeye birkaç diye belirsiz bir isim olarak tercüme edilen (بِضْع) lafzının miktarı yani kaç sayısını ifade ettiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin; "فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ - Bu yüzden birkaç yıl hapiste kaldı."⁵⁰ ayetinde (بِضْع) lafzının miktarı tartışılmıştır. Cumhura göre bu lafız 3 ve 9 arasındaki sayılardan birini, Ebû Ubeyde'ye göre 7 sayısını, Saleb'e göre ise 4 ile 9 arasındaki sayılardan birini ifade etmektedir. Mebramân bu konuda farklı bir görüş ileri sürerek (بِضْع) kelimesinin 1 ile 20 arasında bir sayıyı ifade ettiğini belirtir.⁵¹

3.2. Sarf Görüşleri

3.2.1. Zayıf Dât Harfi

Arapçada harfler mahreçlerine göre aslî ve ferî olmak üzere ikiye ayrılır. Sözlük harfleri olarak da isimlendirilen aslî harfler yirmi sekiz tanedir ve bunlar gerçek sesleri ile telaffuz edilir. Ferî harfler ise bir harfin başka bir harf gibi söylenmesi sonucunda oluşan harftir. Örneğin; cim (ج) harfi gibi söylenen şin (ش) harfi, şin harfinin feridir, (أَشَدَّقُ) kelimesinin (أَجْدَقُ) şeklinde söylenmesi gibi. Ferî harfler de kendi arasında güzel ve çirkin olmak üzere ikiye ayrılır. Ferî güzel harflere ze (ز) harfi gibi söylenen sad (ص) harfi örnek verilebilir, (مَصْدَرٌ) kelimesinin (مَزْدَرٌ) şeklinde söylenmesi gibi. Ferî çirkin harflere ise kef (ك) harfi gibi söylenen cim (ج) harfi örnek verilebilir, (رَجُلٌ) kelimesinin (رَكُلٌ) şeklinde kef harfine yaklaştırılarak söylenmesi gibi.⁵²

Bu ferî çirkin harflerden biri de zayıf dât (الضَّائِفُ الضَّعِيفَةُ) harfi diye isimlendirilen vurgusu düşük dât harfidir. Bu harfin nasıl olduğu konusunda dilciler ihtilâf etmiştir. Sîrafi'ye göre bu harf dillerinde dât harfi olmayan bir grubun çıkardığı harftir. Bunlar mahrecine göre çıkaramadıkları için zı (ظ) harfi gibi çıkarılırlar. Dolayısıyla zayıf dât harfi zı gibi çıkarılan harftir.⁵³ Mebramân'a göre peltek se harfinin dât harfi gibi söylenmesidir, örneğin; bazı Araplar (أَتْرُدُّ لَهُ) yerine (أَضْرُدُّ لَهُ) derler.⁵⁴ Ebû Ali el-Fârisî'ye göre dât harfinin mahrecini tam çıkaramayıp, üzerine basmayıp, gizli ve hafifçe söylediğin zaman zayıf dât

⁴⁹ es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 2/165-166; İbn Hişâm, *Muğni'l-lelib*, 208-209.

⁵⁰ Yusuf 12/42.

⁵¹ Muhammed Murtaza el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Komisyon (Kuveyt: Vizâretu'l-İrşâd ve'l-Enbâ', 1965), 20/332-333; Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 2/757.

⁵² Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 1/12-15.

⁵³ es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, 5/389-390.

⁵⁴ es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, 5/390; Muhammed b. el-Hasan er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Nûr el-Hasan vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1975), 3/256.

harfi meydana gelmektedir. İbn Harûf (ö. 609/1212) zayıf dât harfi, ağzın sağ ve sol tarafından mahrecinin bozuk çıkarıldığı harftir, der. İbn Uşûr (ö. 669/1270) bu konuda Mebramân'a katılır ve bazı Arapların (فِي أَثَرِ ذَلِكَ) yerine (فِي أَضْرِبِ ذَلِكَ) dediğini nakleder.⁵⁵ Ebû Hayyân el-Endelûsî ise zayıf dât harfinin Mebramân ve İbn Uşûr'un söylediklerinin tam tersi olduğunu, dat harfinin peltek se harfi gibi söylenmesidir der ve şu örneği verir: (اِثْرِبْ زَيْدًا) yerine (اَضْرِبْ زَيْدًا) denilmesi gibi.⁵⁶

3.2.2. (عَثُولٌ) Kelimesinin Tasğiri

Arapçada içerisinde fazla harf olan yani sonradan ilave edilen harfler bulunduran isimler ism-i tasğir yapılırken bu fazla harfler atılır, kelimenin kök harfleri üç harfli ise (فُعَيْلٌ) kalıbında; dört harfli ise (فُعَيْلٌ) kalıbında ismi tasğir yapılır. Kelimedeki fazla harflerin atılarak yapılan bu tasğire tasğir-i terhîm denir. Örneğin; (حَامِدٌ) kelimesi (حُمَيْدٌ) şeklinde; (عُصْفُورٌ) kelimesi (عُصَيْفٌ) şeklinde tasğir yapılır.⁵⁷

(عَثُولٌ) kelimesinin tasğiri konusunda dilciler ihtilâf etmiştir. Bu kelime bir şeyin çok ve bol olması anlamında olan (العِثَالُ) kelimesine bir (و) ve bir (ل) harfi eklenerek türetilmiş bir isim olup, çok gevşek ve ağır konuşan ahmak kimse için kullanılır.⁵⁸ Sibeveyhi'ye göre bu ismin tasğiri yapılırken hazf, ilâl vb. durumlar genellikle kelimenin son harfinde meydana geldiği için sondaki lam harfi hazfedilir. Bu durumda (و) harfi de (ي) harfine dönüşür (عَثَيْلٌ) veya (عَثَيْلٌ) şeklinde tasğir yapılır.⁵⁹ Mâzenî ve Müberred'e göre ise Sibeveyhi'nin bu görüşü caiz iken doğru olan (و) harfinin hazf edilmesidir. Zira (و) harfi bir kelimedeki zâid olan harflerdendir ve zâid olan lam harfi diğerine idğam edilerek aslî bir harf gibi olmuştur. Dolayısıyla (عَثُولٌ) kelimesinin (عَثَيْلٌ) şeklinde tasğir yapılması daha doğrudur. Mebramân bu meselede Müberred'in görüşüne katılır ve (و) harfinin hazfinin daha doğru olduğunu belirtir. Zira bu tasğir, (أَصَيْمٌ) şeklinde tasğir edilen (أَصَمٌ) kelimesinin tasğiri gibidir ve bu aynı zamanda Zeccâc'ın görüşüdür.⁶⁰ Radiyyuddîn el-Esterâbâdî⁶¹ (ö. 686/1287), Ebû Hayyân el-Endelûsî⁶² ve İbn Vellâd'a⁶³ (ö. 332/944) göre Müberred'in görüşü her ne kadar bir çeşit kıyas içerse de semâ'a yani Arap kelimelerine muhaliftir, Sibeveyhi'nin görüşü ise Arap kelimelerine uygundur ve kıyas bunu desteklemektedir.

3.2.3. (مُحْسَبِي) Kelimesinin İsmi Mensûbu

Son harfi ye (ي) ve ye'den önceki harfin harekesi kesra olan isimlere menkûs isim denir, (القَاضِي) gibi. Sülâsî menkûs isimler ismi mensûb yapılırken sonlarındaki (ي) harfi (و)'a dönüşür. Örneğin; (عَمِي) kelimesi (عَمَوِيٌّ) şeklinde ismi mensûb yapılır. Rubâî menkûs isimler ismi mensûb yapılırken sonlarındaki (ي) harfi hazfedilir veya (و)'a dönüşür. Örneğin; (قَاضِي) kelimesi (قَاضَوِيٌّ) veya (قَاضَوِيٌّ) şeklinde ismi mensûb yapılır, fakat (ي) harfinin hazfi daha fasihtir. Humâsî menkûs isimler ise ismi mensûb yapılırken

⁵⁵ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 1/15.

⁵⁶ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 1/16.

⁵⁷ Ebû'l-İrfân Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân alâ Şerhi'l-Eşmûnî* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 4/238-239.

⁵⁸ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 1029.

⁵⁹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/3/430.

⁶⁰ Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 1/356-357.

⁶¹ er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiye*, 1/253-254.

⁶² Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 1/357.

⁶³ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn Vellâd et-Temîmî, *el-İntisâr li Sibeveyhi ale'l-Müberred*, thk. Zühayr Abdulmuhsin Sultân (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 216.

sonlarındaki (ي) harfi hafzedilir, (و) 'a dönüştürülmez. Örneğin; (مُشْتَرِي) kelimesi (مُشْتَرِي) şeklinde ismi mensûb yapılıır.⁶⁴

(مُحْيِي) kelimesinin ismi mensûbu konusunda ise dilciler ihtilâf etmiştir. (حَيًّا - مُحْيِي) / Yaşattı⁶⁵ fiilinin ismi faili olan (مُحْيِي) kelimesi beş harfli bir isimdir. Kendisine nisbet yâ'sı bitiştigi zaman dört tane (ي) harfi yan yana gelir. Bu durumda (ي) harfi hafzedilir ve (مُحْيِي) şeklini alır. Ebû Amr'a (ö. 154/771) göre bunun telaffuzunu zor olduğu için kurala uymasa da (ي) harfi (و) 'a dönüşmeli ve (مُحْيِي) şeklinde ismi mensûb yapılmalıdır. Müberred'e göre ise bu durumda da kurala uyulmalı ve (مُحْيِي) şeklinde ismi mensûb yapılmalıdır. Mebramân'a göre her ne kadar Ebû Amr'ın görüşü telaffuza bir kolaylık sağlasa da hocası Müberred'in görüşü daha doğrudur. Zira (مُحْيِي) kelimesinin sonundaki (ي) harfi zaten hafzedilmiş, diğer (ي) harfi de hafzedilip (و) 'a dönüştürülürse bir kelimedede iki hafz meydana gelmiş olur ki bu da zorlama olup Arap dil kurallarına aykırı bir durum meydana getirir. Sonuç olarak bu kelimenin (مُحْيِي) şeklinde ismi mensûb yapılması daha doğrudur.⁶⁶

3.2.4. Marife Mensûb İsimler ile Alıntı Yapılması

Arapçada bir cümle içindeki bir kelimenin irabına dokunmadan alıntı yapılarak başka bir cümlede kullanılmasına el-Hikâye/alıntı (الحِكَايَة) denir. Örneğin; (مَرَزْتُ بِرَجُلٍ / Bir adama uğradım.) cümlesini söyleyen birine (أَقُلْتُ رَجُلٍ / Bir adam mı? Dedin) şeklinde bir soru sorulduğu zaman (رَجُلٍ) kelimesinin irabı bu cümlede meful olduğu için mansûb bir şekilde (رَجُلًا) söylenebileceği gibi ilk cümledeki irabı korunarak (رَجُلٍ) şeklinde de hikâye yani nakil yapılabilir.⁶⁷

Arapçada alıntı yapılan kelime hakkında soru sorulacağı zaman soru isimleri kullanılır ve bu durumda soru ismi alıntı yapılan kelimenin irabına uyar. Örneğin; (قَامَ رَجُلٌ / Bir adam kalktı.) denildiği zaman adam kelimesi muhatap tarafından anlaşılmanışsa (أَيُّ) şeklinde, (رَأَيْتُ رَجُلًا / Bir adam gördüm.) cümlesindeki adam kelimesi anlaşılmanışsa (أَيُّ) şeklinde, (مَرَزْتُ بِرَجُلٍ / Bir adama uğradım.) cümlesinde ise (أَيُّ) şeklinde soru sorulur, yani soru edatı alıntı yapılan ismin irabına uydurulur. Bu soru isimlerinden biri de (مَنْ) soru ismidir. Örneğin; (قَامَ رَجُلٌ / Bir adam kalktı.) denilip Kim kalktı? diye soru sorulacağı zaman (مَنْ) şeklinde, (رَأَيْتُ رَجُلًا / Bir adam gördüm.) cümlesinde Kimi gördün? diye soru sorulacağı zaman (مَنْ) şeklinde, (مَرَزْتُ بِرَجُلٍ / Bir adama uğradım.) cümlesinde Kime uğradın? diye soru sorulacağı zaman (مَنْ) şeklinde soru sorulur.⁶⁸

Alıntı yapılacak isim marife bir ismi mensûb olursa Sibeveyhi'ye göre (مَنْ) soru isminin başına (ال) takısı ve sonuna nisbet yâ'sı (ي) getirilir (الْمَنْحِي) şeklinde soru sorulur. Örneğin; birisi (قَامَ زَيْدٌ الْمَرْشِيُّ / Kureyşli

⁶⁴ el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğni*, 61.

⁶⁵ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, 1278.

⁶⁶ er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiye*, 2/45; Ebû Hayyân, *İrtişâf*, 2/605-606.

⁶⁷ es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3/265.

⁶⁸ es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3/265-266.

Zeyd kalktı.) dediği zaman muhatab tarafından Kureyşlî lafzı anlaşılmalıysa (المَيْئِ) şeklinde soru sorar.⁶⁹ Müberred'e ve bu görüşünde ona uyan Mebramân'a göre (مَنْ) lafzı akıllı varlıklar için geçerlidir, eğer alıntı yapılacak kelime akılsız olursa (مَا) soru harfi kullanılır ve (المَائِي) veya (المَاوِي) şeklinde soru sorulur. Örneğin; مَرَزْتُ بِحِمَارٍ وَحَشِيٍّ / Bir vahşi eşeğin yanından geçtim.) denildiği zaman vahşi kelimesi anlaşılmalıysa (المَائِي) veya (المَاوِي) şeklinde soru sorulur. el-Basît kitabının yazarı Muhammed b. Ali el-İşbilî'ye (ö. ?) göre Müberred ve Mebramân'ın görüşleri hatalıdır, zira Araplar (مَا) soru harfi ile alıntı yapmamıştır. Her ne kadar Araplar tarafından işitilmemişse de burada kıyasa uygun olan (أَيُّ) harfidir. Çünkü bu harf akılsız varlıklar için de kullanılmakta ve Araplarca alıntı yaparken kullanılmıştır. Dolayısıyla burada soru harfi (أَيُّ) şeklinde olmalıdır. Sîrâfî'ye göre ise (مَنْ) soru isminin alıntılarda kullanımı anne, baba ve kabile nisbeleri için geçerlidir, (العَلَوِي ، الفَاطِمِي ، القُرَشِي) gibi. Şehir, meslek gibi nisbelerde (الحَيَّاط ، المَكِّي) gibi Araplar bu ismi kullanmamıştır fakat kıyasa göre kullanımı uygundur.⁷⁰

3.2.5. (إِذًا) Harfinin Yazımı

(إِذًا) harfinin yazılışı konusunda nahivciler ihtilâf etmiştir. Cumhura göre bu harf vasl yani geçiş olsun, vakf yani durma olsun bütün durumlarda elif harfi ile (إِذًا) şeklinde yazılır. Kuran-ı Kerim'de de bu şekilde yazılmıştır. Müberred ve Mâzenî'ye göre ise her durumda nun harfi ile (إِذًا) şeklinde yazılır. Zira (إِذًا) harfinin nunu (أَنَّ ، كَنَّ) harflerinin nunu gibi aslîdir ve tenvin (إِذًا) şeklinde harflerin sonuna gelmez, isimlerin sonuna gelir. Ferrâ (ö. 207/822) ise bu harfin amel ediyorsa (إِذًا) şeklinde, etmiyorsa (إِذًا) şeklinde yazılacağını iddia eder.⁷¹ Mebramân bu meselede hocası Müberred'in görüşünü güzel bulur ve tercih eder.⁷²

4. Sonuç

Hicri dördüncü asırda Bağdat'ta yaşayan dilcilerden biri de Ebûbekr Mebramân'dır. Müberred ve Zeccâc gibi dilcilerden gramer dersi almış, Ebû Ali el-Fârisî ve Ebû Saîd es-Sirâfî gibi meşhur dilcilere dersler vermiş, gramer alanında birçok kitap yazmıştır. Kitaplarından hiçbiri günümüze ulaşmayan Mebramân Arap gramerinin iki dalı olan nahiv ve sarf alanlarında çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Mebramân'ın bu görüşlerinden bazıları öğrencileri ve kendinden sonraki dilciler tarafından kabul görmüş ve çeşitli delillerle desteklenmiş, bazı görüşleri ise yine çeşitli delillerle reddedilerek eleştirilmiştir.

Arap grameri tarihçilerinin Bağdat dil okuluna mensup dilciler arasında zikrettikleri Mebramân'ın gramer görüşlerine bakıldığı zaman Bağdat dil okulunun gramer metodunu benimsediği ve devam ettirdiği görülmektedir. Bağdat dil okulu gramer metodu olarak kendinden önceki Basra ve Kûfe okullarının gramer görüşlerini mukayese ederek doğru olanını tercih etmeye çalışmış, bazen de bu okullardan ve dilcilerinden farklı özgün görüşler ileri sürmüştür. Benzer şekilde Mebramân da ileri sürdüğü görüşlerde kimi zaman Basra ve Kûfe okullarına ve kendinden önceki dilcilerin gramer görüşlerine katılmış, bazen de reddetmiş, çoğu zaman özgün gramer görüşleri ortaya koymuştur. Bu durum her ne kadar kitapları günümüze ulaşmasa da Sîbeveyhi ve Ahfeş gibi dilcilerin kitaplarına şerh yazan Mebramân'ın Bağdat'ta yaşadığı asırda önemli bir dilci olduğunu göstermektedir.

⁶⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/2/415.

⁷⁰ es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, 3/267-268; Ebû Hayyân, *İrtisâf*, 2/691-692.

⁷¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-İlel*, 31.

⁷² Halid b. Abdullah b. Ebûbekr b. Muhammed el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh ale't-tevdîh* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 2/618.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

- Berde'î, Sadullah el-. *Hadâiku'd-dekâik*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-Endelüsî. *et-Tezyîl ve't-tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-teshîl*. thk. Hasan Hindâvî. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2000.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-Endelüsî. *İrtişâfu'd-darab min lisâni'l-Arab*. thk. Recep Osman Muhammed. 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1998.
- Esterâbâdî, Muhammed b. el-Hasan er-Radî el-. *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*. thk. Muhammed Nûr el-Hasan vd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1975.
- Ezherî, Halid b. Abdullah b. Ebûbekr b. Muhammed el-. *Şerhu't-Tasrîh ale't-tevdîh*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakub el-. *el-Kâmûsu'l-muhît*. ed. Muhammed Naîm el-Araksûsî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005.
- Hamevî, Yâkût el-. *Mu'cemü'l-Üdebâ*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- İbn Hişâm, Cemâluddin İbn Hişâm el-Ensârî. *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*. thk. Mâzin el-Mübârek-Muhammed Ali Hamdullah. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1985.
- İbn Hişâm, Cemâluddin İbn Hişâm el-Ensârî. *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Kahire: Kahire, 11. Basım, 1963.
- İbn Vellâd et-Temîmî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *el-İntisâr li Sibeveyhi ale'l-Müberred*. thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultân. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Abdulkadir el-Arnâvût-Mahmut el-Arnâvût. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbni Kesir, 1986.
- Kıftî, Ebû'l-Hasen Cemâluddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-. *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nühât*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1982.
- Meylânî, Muhammed b. Abdurrahim b. Muhammed el-Umerî el-. *Şerhu'l-Muğnî fi'n-nahv*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Ahmed b. Rifat b. Osman Hilmî el-Karâhisârî vd. 8 Cilt. Türkiye: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1334.
- Sabbân, Ebû'l-İrfân Muhammed b. Ali es-. *Hâşiyetu's-Sabbân alâ Şerhi'l-Eşmûnî*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek es-. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Nebil Ebû Amse vd. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1998.
- Sibeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. Abduselam Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1988.
- Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasan b. Abdullah b. el-Merzubânî es-. *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*. thk. Ahmed Hasan Mehdelî-Ali Seyyid Ali. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2008.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr es-. *Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.

-
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr es-. *Hem' u'l-hevâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 3 Cilt. Mısır: el-Mektebetu't-Tevfikiyye, ts.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Komisyon. 40 Cilt. Kuveyt: Vizâretu'l-İrşâd ve'l-Enbâ', 1965.
- Ziriklî, Hayruddin ez-. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15.Baskı., 2002.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh b. Mezhic ez-. *Tabakâtü'n-naḥviyyîn ve'l-luġaviyyîn*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru'l- Meârif, 1952.